

А. Г. Пишна

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративної
діяльності поліції факультету
підготовки фахівців для підрозділів
превентивної діяльності

Одеського державного університету внутрішніх справ,
ORCID ID: 0000-0002-1776-3034

ПРАВОВІ ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наше наукове дослідження присвячене комплексному аналізу правових основ адміністративно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні з акцентом на ті, що регулюють порядок тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини у цей надзвичайний період.

Нами проведено дослідження складових адміністративно-правового механізму як сукупності правових норм, інституцій та процедур, спрямованих на забезпечення реалізації прав людини в умовах дії особливого правового режиму, та визначено коло суб'єктів, залучених до реалізації цього механізму, що є необхідною умовою для забезпечення правової стабільності, ефективного функціонування державної влади та дотримання прав і свобод громадян у період дії воєнного стану.

Також нами визначено, що запровадження воєнного стану не може бути підставою для свавільного або необґрунтованого обмеження прав людини, а застосування обмежувальних заходів повинно здійснюватися в межах чітко визначених правових принципів, зокрема пропорційності, правової визначеності, легітимності мети та підконтрольності дій органів публічної влади. У цьому контексті адміністративно-правовий механізм виконує не лише управлінську, а й гарантійну функцію, оскільки є інструментом запобігання порушенням прав і свобод в умовах особливого правового режиму. Щодо реалізації вказаних функцій особливо увагу слід приділити і судовій владі та інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що виступають ключовими інституційними гарантіями, покликаними забезпечити контроль за правомірністю дій органів державної влади та недопущення зловживання владними повноваженнями в умовах воєнного стану.

Отже, проведене наукове дослідження дає підстави стверджувати, що правові основи адміністративно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану мають формуватися на основі принципового поєднання пріоритетів національної безпеки з вимогами гарантування основоположних прав і свобод людини, що відповідає засадам демократичної правової держави та міжнародно-правовим стандартам у сфері прав людини, реалізація яких є пріоритетом правової політики України навіть в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: воєнний стан, права людини, правовий режим, адміністративно-правовий механізм, правові гарантії, адміністративна процедура, національна безпека.

Актуальність дослідження. Російська збройна агресія проти України, що триває з 2014 року і набула повномасштабного характеру у 2022 році, призвела до запровадження в державі особливого правового режиму воєнного стану, який істотно трансформує механізми реалізації державної влади та впливає

на обсяг і характер здійснення прав людини через зростання ризику їх порушення. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу і формування ефективного адміністративно-правового механізму, який забезпечував би водночас належний рівень правової захищеності громадян і спроможність держави опера-

тивно реагувати на загрози національній безпеці, забезпечуючи при цьому належний баланс між публічними інтересами держави та приватними інтересами особи.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є теоретико-правове обґрунтування, систематизація та аналіз адміністративно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, визначення його нормативно-правових основ, функціонального наповнення та інституційної структури, а також встановлення напрямів удосконалення відповідного правового регулювання з урахуванням конституційних гарантій і міжнародних стандартів прав людини.

Останні наукові дослідження. Окремі аспекти проблематики адміністративно-правового забезпечення прав людини в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема під час збройного конфлікту, були предметом наукових розвідок низки дослідників у сфері публічного права. Серед авторів, які аналізували загальні положення адміністративно-правового регулювання у кризових умовах, можна згадати В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійка, Ю. П. Битяка, В. К. Колпакова, Т. О. Коломоєць, О. О. Бандурку, О. І. Безпалову, О. В. Джафарову, Д. К. Катрича, О. Ф. Кобзар, О. В. Кузьменка, М. В. Лошицького, С. О. Шатраву та інших, які досліджували правовий статус органів виконавчої влади, адміністративні процедури, судовий захист прав громадян та сутність публічного адміністрування. Разом з тим, серед дослідників, які спеціально присвячували увагу проблемам збройних конфліктів, варто відзначити В. А. Батиря, В. О. Котигоренка, В. О. Целуйка та інших, які в своїх працях аналізували як міжнародно-правові аспекти збройної агресії, так і наслідки для цивільного населення.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан як правовий режим надзвичайного характеру, що встановлюється відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», є ключовим інструментом забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави в умовах збройної агресії або реальної загрози її виникнення[1]. У контексті адміністративно-правового забезпечення прав людини, воєнний стан створює специфічне правове середовище, в якому допускається тимчасове обмеження окремих прав і свобод громадян з метою захисту життєво важливих інтересів суспільства та держави.

Застосування адміністративно-правових механізмів у таких умовах передбачає центра-

лізоване управління ресурсами, нормативне регулювання поведінки суб'єктів права, а також посилення контролю та відповідальності. Водночас таке регулювання повинно відбуватися в межах правових гарантій, встановлених як національним, так і міжнародним правом, із дотриманням принципів правомірності, пропорційності та верховенства права[2].

Нормативне регулювання правового режиму воєнного стану в Україні ґрунтується на засадах конституціоналізму та пріоритетності прав людини, навіть у надзвичайних умовах. Відповідно до статті 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану допускається обмеження окремих прав і свобод, за винятком тих, які є невід'ємними та не підлягають жодному обмеженню, зокрема права на життя, свободи від катувань та жорстокого або принизливого поводження, права на людську гідність, свободи совісті та захисту від дискримінації[3].

Ці положення вказують на те, що навіть за умов особливого правового режиму держава зобов'язана дотримуватись базових стандартів захисту прав особи, що є обов'язковими як у національному, так і в міжнародному правовому полі. Зокрема, стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року передбачає, що будь-яке відступлення від зобов'язань держави під час надзвичайної ситуації має бути тимчасовим, необхідним, пропорційним, публічно обґрунтованим і таким, що не суперечить сутності прав[4].

Аналогічні положення містить і стаття 15 Європейської конвенції з прав людини, яка надає державам-учасницям право тимчасово відступати від окремих зобов'язань, встановлених Конвенцією, у разі війни або іншої надзвичайної ситуації, яка створює реальну загрозу життю нації[5]. Таким чином, Конвенція встановлює межі допустимих обмежень навіть у найбільш критичних умовах, тим самим забезпечуючи міжнародно-правові гарантії непорушності основних прав людини. Практика Європейського суду з прав людини також підкреслює, що держави не мають необмеженої дискреції у сфері обмеження прав, а кожне відступлення від Конвенції підлягає суворій юридичній оцінці з позиції необхідності в демократичному суспільстві[6].

З огляду на це, адміністративно-правовий механізм, який формується в умовах воєнного стану, повинен не лише враховувати положення Конвенції, а й забезпечувати практичну реалі-

зацію всіх міжнародних стандартів через відповідну діяльність органів публічної адміністрації, органів правопорядку та судової системи. У такому контексті обмеження прав, запроваджені під час воєнного стану, мають відповідати принципам правової визначеності, легітимної мети, необхідності та пропорційності, що вимагає ефективного адміністративно-правового механізму не лише для забезпечення національної безпеки, а й для гарантування належного рівня правового захисту особи.

Отже, запровадження воєнного стану не може бути підставою для свавільного або необґрунтованого обмеження прав людини, оскільки основною його метою повинно залишатися забезпечення стабільності конституційного ладу, дотримання правопорядку та збереження основних прав і свобод, а не їх скасування чи ігнорування. Так, у межах адміністративно-правового механізму особливого значення набуває необхідність збереження балансу між ефективністю заходів, спрямованих на захист державної безпеки, та недопущенням зловживань з боку органів державної влади. Саме тому законодавство щодо воєнного стану повинно не лише регламентувати процедури обмеження прав, а й забезпечувати наявність правових гарантій, які дозволяють громадянам оскаржувати дії органів публічної адміністрації та домагатися справедливості[7].

Змістовне наповнення та організаційно-правове забезпечення обмежень прав і свобод людини, які можуть вводитися в умовах воєнного стану, регламентується комплексом нормативно-правових актів, що визначають межі, порядок і процедури дій органів публічної влади.

Центральне місце в цьому регулюванні займає Закон України «Про правовий режим воєнного стану»[1], який встановлює правові засади введення, змісту та реалізації режиму воєнного стану, включаючи порядок запровадження тимчасових обмежень прав і свобод, функціонування військових адміністрацій, а також повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в умовах надзвичайної ситуації, що має важливе значення для забезпечення прав людини, оскільки встановлює межі допустимих обмежень, механізми контролю за їх реалізацією та гарантії правової захищеності громадян.

Також положення Закону України «Про звернення громадян» забезпечують реалізацію одного з ключових механізмів захисту прав особи, а саме права на індивідуальне або

колективне звернення до органів державної влади, зокрема у разі порушення прав у зв'язку з обмеженнями, запровадженими під час дії воєнного стану, що є не тільки важливою правовою гарантією, а й інструментом демократичного контролю за діяльністю органів публічної адміністрації в умовах особливого правового режиму[8].

Новий, але надзвичайно важливий для функціонування адміністративно-правового механізму Закон України «Про адміністративну процедуру», який визначає загальні принципи, стандарти та процедури взаємодії фізичних осіб із органами публічної адміністрації і створює правову основу для прозорості, передбачуваності та підзвітності дій органів влади, що, у свою чергу, сприяє зміцненню довіри громадян до державних інституцій та підвищує рівень захисту прав людини навіть у надзвичайних обставинах[9]. Так в цьому нормативному акті вперше на законодавчому рівні закріплюються процедурні гарантії, зокрема право особи бути заслуханою, право на отримання обґрунтованого рішення, право на ознайомлення з матеріалами справи, а також право на оскарження адміністративного акта, що набувають особливої актуальності в умовах дії воєнного стану, коли може бути обмежений доступ до судового захисту, а рішення органів виконавчої влади часто ухвалюються в прискореному або спрощеному порядку. Отже, ми можемо визначити, що положення Закону України «Про адміністративну процедуру» є фундаментальними для формування сучасного адміністративно-правового механізму, оскільки забезпечують процедурну захищеність особи у взаєминах з органами публічної адміністрації, створюють умови для прозорості, справедливості та підзвітності адміністративних рішень, а також зміцнюють правові гарантії в умовах особливих правових режимів, зокрема воєнного стану.

Також важливу роль у системі гарантування прав людини відіграє Кодекс адміністративного судочинства України, який регламентує порядок судового оскарження дій, бездіяльності та рішень органів публічної влади, надаючи громадянам дієвий механізм відновлення порушених прав через суд, навіть у складних умовах функціонування держави, зокрема під час воєнного стану[10]. Згідно зі статтею 2 КАС України, адміністративне судочинство має на меті захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, що є ключовою складовою демократичного правового порядку.

При цьому не можна оминати інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, якому Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»[11] надано широкий спектр повноважень щодо здійснення незалежного контролю за дотриманням прав і свобод людини, зокрема в умовах особливих правових режимів, через ініціювання перевірок, звернення до суду, внесення подання та рекомендації органам державної влади, а також інформування суспільства про факти порушення прав людини тощо. Такий комплексний, багатоаспектний підхід до оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації створює функціонуючу систему правових запобіжників, яка забезпечує ефективний захист прав людини навіть в умовах воєнного стану та сприяє утвердженню принципів верховенства права в публічному управлінні[12]. Комплексність досліджених нами нормативно-правових актів формує цілісну та взаємопов'язану систему правового регулювання, яка надає можливість органам державної влади ефективно реалізовувати свої адміністративні функції в умовах дії воєнного стану. Така система базується на дотриманні фундаментальних правових принципів правомірності, доцільності, пропорційності та підконтрольності, що особливо важливо в умовах особливого правового режиму, водночас забезпечуючи збереження правової стабільності та належного рівня захисту прав і свобод людини, створюючи правове підґрунтя для балансування інтересів національної безпеки та демократичних цінностей навіть у надзвичайних обставинах, спричинених збройною агресією.

Висновок. Таким чином, адміністративно-правовий механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні має складну, багаторівневу структуру, яка поєднує в собі конституційні, міжнародно-правові та національні адміністративно-процедурні компоненти, які хоча і допускають тимчасове обмеження окремих прав і свобод, однак при цьому встановлюють, що такі обмеження мають відповідати критеріям правомірності, пропорційності, легітимності мети та правової визначеності, що є надзвичайно важливим для забезпечення належного рівня правового захисту особи та недопущення зловживання владними повноваженнями з боку органів публічної адміністрації.

Отже, нами встановлено, що адміністративно-правовий механізм забезпечення прав

людини в умовах воєнного стану має розглядатися не лише як інструмент оперативного управління в умовах кризових викликів, але й як інституційно та процедурно збалансована система, яка покликана гарантувати дотримання прав і свобод людини відповідно до демократичних принципів функціонування правової держави.

І відповідно, правове регулювання у цій сфері повинно постійно вдосконалюватися з метою забезпечення системності та узгодженості нормативної бази, розширення процесуальних гарантій для осіб у взаєминах з органами публічної адміністрації, зміцнення механізмів судового та інституційного контролю за законністю дій органів державної влади, підвищення ефективності правозастосування в умовах надзвичайних правових режимів, що базується на дотриманні принципів верховенства права, пропорційності, легітимності та правової визначеності.

Список використаної літератури:

1. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Захаров Є. Права людини: стаття. URL: <https://www.helsinki.org.ua/sluzhba-bezpeky-ukrajiny-ta-prava-lyudyny-e-zaharov/>
3. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Історичне рішення: ЄСПЛ визнав системні та масові порушення прав людини росією на окупованих територіях України. Рада суддів України 10.07.2025. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/istoricne-risenna-espl-viznav-sistemni-ta-masovi-porusenna-prav-ludini-vcineni-rosieu-na-okupovanih-teritoriah-ukraini>
7. Євстігнєєв Андрій Щодо конституційно-правового механізму обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2022 року): ел. збірник / Ред. кол.: О. Васильченко; О. Лотюк; П. Діхтієвський; В. Пашинський; А. Матат. Київ:

- Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022. 203 с. С.27-29 URL: https://law.knu.ua/wp-content/uploads/2024/04/collection_knu_15-12-22.pdf
8. Про звернення громадян Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 9. Про адміністративну процедуру Закон України від 17.02.2022 № 2073-ІХ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
 10. Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-ІV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
 11. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
 12. Галунько В., Діхтієвський П., Берлач А. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник . Вид. 5-те. Одеса. Видавництво «Юридика», 2025. 700 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52731/1/A_Nashynets-Naumova_APAP_FPMV.pdf

Pyshna A. G. Legal basis of the administrative and legal mechanism for ensuring human rights under martial law

Our scientific research is devoted to a comprehensive analysis of the legal basis of the administrative and legal mechanism for ensuring human rights under martial law in Ukraine, with an emphasis on those that regulate the procedure for temporarily restricting certain human rights and freedoms during this extraordinary period.

We have conducted a study of the components of the administrative and legal mechanism as a set of legal norms, institutions, and procedures aimed at ensuring the realization of human rights under a special legal regime, and identified the range of entities involved in the implementation of this mechanism, which is a necessary condition for ensuring legal stability, the effective functioning of state power, and the observance of the rights and freedoms of citizens during a period of martial law.

We also determined that the introduction of martial law cannot be a basis for arbitrary or unjustified restrictions on human rights, and that restrictive measures must be applied within the framework of clearly defined legal principles, in particular proportionality, legal certainty, legitimacy of purpose, and accountability of public authorities. In this context, the administrative and legal mechanism performs not only a managerial but also a guarantee function, as it is an instrument for preventing violations of rights and freedoms under a special legal regime. With regard to the implementation of these functions, particular attention should be paid to the judiciary and the institution of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, which are key institutional guarantees designed to ensure control over the legality of the actions of public authorities and to prevent abuse of power under martial law.

Thus, the scientific research conducted gives grounds to assert that the legal basis of the administrative and legal mechanism for ensuring human rights under martial law should be formed on the basis of a fundamental combination of national security priorities with the requirements for guaranteeing fundamental human rights and freedoms, which corresponds to the principles of a democratic state governed by the rule of law and international legal standards in the field of human rights, the implementation of which is a priority of Ukraine's legal policy even in conditions of armed conflict.

Key words: martial law, human rights, legal regime, administrative and legal mechanism, legal guarantees, administrative procedure, national security.

*Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.08.2025
Дата публікації: 30.09.2025*